

och dementera de stereotyper av fyrtiotalister som inledningsvis i boken diskuteras som alltför fyrkantiga. Här finns informanter som växt upp i närmast självhushållningslika förhållanden på landsbygden med hästar på gårdsplanen framför handelsboden och vant sig vid att ta vara på alla delar av både djur och grönsaker, att äta kristidsmat och vara tyst vid matbordet, äta snabbt och genast duka av bordet för att inget skulle stå framme och förfaras. Kanske inte så konstigt att så många av dem tog avstånd från detta sätt att laga och äta mat då de blev vuxna och kunde välja. Fascinationen för färdigmat var verklig bland informanterna. En del av kvinnorna i studien talar om sig själva som Findusmammor. Men nu är det annorlunda, någon arbetar i KRAV-affär, andra talar sig varma för slow food och nästan alla tänker på hälsan. Att ta avstånd från traditioner är verkligen ett utmärkande särdrag bland fyrtiotalisterna i boken, visat inte minst av att de flesta männen i studien lagade mat, om än med delvis andra metoder och värderingar än kvinnorna. Boken avslutas med de framtidsvisioner som informanterna ställde samman i slutet av forskningsprojektet. Sida vid sida finns här visionen om det gemensamma ekologiska kollektivboendet, det goda seniorboendet, att kunna bo kvar i glesbygden och att kunna få tala sitt eget språk och inte ständigt behöva vända på hushållsslantarna.

Vilka slutsatser kan man då dra av fyrtiotalisternas förhållningssätt till mat? För mig är det mest slående med bokens informanter att även om de långt ifrån alltid är särskilt bra på mat, så är de bra på måltider. Genomgående verkar de tycka att mat är ett bra skäl att umgås, och att det är matens sociala funktioner snarare än de estetiska eller sensoriska kvaliteterna på maten som står i centrum. I historiens backspegel ser vi kanske fyrtiotalisterna som ett lyckligt mellanspel till deras föräldrars stela umgängesmönster och deras barns tendens att låta köksredskap, avancerade tillagningsprocesser och utläggningar om druvors mikroklimat ta tid och energi från måltiderna. Åtminstone om de tillhör den övre medelklass för vilken maten i åtminstone hundra år varit en av de viktigaste sociala markörerna.

Bland bokens övriga informanter, särskilt de som fötts på landsbygden, var matintresset mindre, en illustration så god som någon av att idén att mat skall vara en njutningsfylld hobby hänger samman både med klass och bostadsort och inte är så självklart som vi kan förledas att tro av livstilmagasinens reportage. Vad bokens tredje informantgrupp, de med utländskt ursprung, har för förhållningssätt till mat är svårare att få grepp om.

Kanske för att de i sig är en ännu mer heterogen grupp än de infödda fyrtiotalisterna och för att underlaget är något svagare i studien.

Som bok betraktad är *Fyrtiotalisterna och maten* ganska anspråkslös. Den tar inte i med den tunga teoretiska arsenalen, språket är inte akademiskt överlastat och formen känns tillkommen på en höft där olika typsnitt varvas utan någon synlig tanke bakom. Till en början kände jag mig rätt förvirrad av bokens blandning av intervjuцитat, recept, tips som förenklar vardagen och ibland också små sammanfattningar av begrepp och debatter. Men efter hand blev jag mer sympatiskt inställd. Bokens format både påminner om och förstärker bilden av fyrtiotalisternas förhållande till maten: det är inte så noga med formen, bara alla hänger med och vi har trevligt under tiden. Gott så.

Håkan Jönsson, Lund

Tidens termik. Hastighet och kulturell förändring. Anna Hagborg, Rebecka Lennartsson och Maria Vallström (red.). Boréa Bokförlag, Umeå 2009. 211s., ill. English summary. ISBN 978-91-89140-62-2.

Antologin *Tidens termik* är en vänbok skriven till professor Gösta Arvastson. Förordet är skrivet av Jonas Frykman, som ger sin personliga bild av Arvastson och hans akademiska gärning. Redaktörer för antologin är Anna Hagborg, Rebecka Lennartsson och Maria Vallström. De har vänt sig till fjorton etnologer med uppmaningen att fundera fritt utifrån temat hastighet och kulturell förändring. I inledningen görs inga definitioner eller begreppsutredningar av vad som menas med dessa teman, utan man väljer istället att ge en kort presentation av antologins olika kapitel. För att komma åt innebörden av de två temana får läsaren istället söka sig till antologins kapitel, grupperade i fyra delar vilka behandlar hastighet och stagnation, tid och ting, globala rörelser samt hastighet och tröghet hos kulturella förändringar.

I första delen, Långsamhetens lov – Hastighet och stagnation, inleder Mikael Vallström med kapitlet om vad den teknologiskt uppdrivna hastigheten betyder för den moderna människans ansvarstagande. Exemplet hämtas från den amerikanska miljardären Howard Hughes livsöde samt en dikt som författaren fått sig tillsänd via e-post och vars syfte är att läsaren skall donera pengar till cancersjuka barns behandlingar. Med dessa exempel förs ett filosofiskt resonemang om hur

en ökande hastighet i samhället, som en del av moderniteten, inte längre är kontrollerbar. Samtidigt leder den här utvecklingen, resonerar Vallström, till att ansvarets räckvidd för den andra sträcks ut.

Om det i Vallströms kapitel förs ett abstrakt resonemang, så har Mats Lindqvist skrivit ett mer jordnära kapitel om sin uppväxt i ett samhälle i förändring under 1960- och 70-talen. Här är det Emmaboda Glasverk vi får stifta bekantskap med och hur expansionen och de teknologiska innovationerna av denna industri var nära förknippade med föreställningar om en naturlig och positiv förändring. Lindqvist gör här en intressant poäng när han menar att det vemod som vi återfinner i Marshall Bermans Karl Marx-inspirerade tes *allt som är fast förflyktigas*, istället återfinns som drömmar om storskalighet, urbanitet och mondänitet i det lilla samhället. Det fanns något positivt i den turbulenta förändringen samtidigt som det också fanns en antydning om en praktik där inte allt förflyktigades lika lätt; platsen och yrkeskunskapen frammanade en annan erfarenhet. Denna, vad Lindqvist kallar grundläggande stabilitet, har kommit att förändras med de nyliberala värdenas intåg i industrin, där inget längre är heligt. Så mötte Emmaboda Glasverk nya teknologiska framsteg, köptes upp, organiserades om och förpassades så småningom till en utpost i ett internationellt företag. Lindqvist argumenterar för att den grundläggande stabiliteten har förändrats.

I Agneta Liljas kapitel finner vi ett liknande resonemang, men hon utgår från ett annat historiskt material, nekrologer över framgångsrika män inom näringslivet. I dessa dödsrunor finner Lilja ett antal teman som också pekar på modernitetens komplexitet mellan framåtskridande och tillbakablickande, förändring och trögriklighet. Antologins första del avslutas med ett kapitel där Birgitta Meurling fortsätter på resonemanget om hur den nya forcerande hastigheten var ett manligt privilegium. Hon utgår från ett material från herrgårdsmiljö i mellankrigstiden och hur männen förkroppsligade framstegsoptimismen, samtidigt som de ängsligt blickade bakåt.

I de fyra kapitlen mejslas en bild fram av hur en ökande teknologisk hastighet för med sig inte bara framtidsoptimism, utan också ambivalens kring det som förflyktigas och lämnas till den historiska glömskan. Frågan är om detta förflyktigande har sin grund i olika kulturella förändringar i historien eller om det i grund och botten är en och samma förändring. Utifrån Marx skall vi tolka det som en och samma förändring, oavsett de nyliberala värdenas intåg eller inte.

I andra delen, Modern förtrollning – Tid och ting, är det tingens betydelse i förhållande till förändring som står i fokus. Håkan Berglund-Lake utgår från stormen Gudrun som härjade över Sydsverige den 8 januari 2005 och han skriver om hur traumatiska händelser i människors vardag bryter den historiska kontinuiteten mellan före och efter. Denna brytning manar fram en kulturell förändring eller i alla fall ett sökande efter känsla av mening och stabilitet i den nya vardagen. Teoretiskt utgår Berglund-Lake från filosofen Edward Caseys tankar om att människan tillägnar sig kunskap om platser genom att kroppsligt och varaktigt skapa en förtrogenhet med dem. Plats och kropp sammanflätas. Men vad händer när platsen dramatiskt förändras över en natt? Kan det vara så att människan har en inneboende förmåga att på eget initiativ börja om på nytt? I exemplet med stormen Gudrun fanns något konkret att genast sätta igång med, nämligen allt timmer som skulle tas om hand. Det är ett intressant resonemang som också låter sig jämföras med hur människor som drabbas av allvarliga sjukdomar eller skador förhåller sig till den traumatiska händelsen en förändrad kropp innebär.

Kapitlet följs av Maria Zackariassons artikel; hon har besökt en auktion i Dalarna, där hon studerar hur saker och ting omvandlas från skräp till något med större värde. Det kollektiva agerandet, som auktionen är, frammanar en tillfällig estetisk överenskommelse som omvandlar tingen. Kapitlet ger intressanta perspektiv på tingens värde och hur de omvärderas under den korta tidsrymd en auktion tar. Vad jag saknar i kapitlet är Cecilia Fredrikssons text "Loppmarknader och ruiner. Om loppmarknadens estetik" från 1996. Antologins andra del avslutas med Billy Ehns kapitel Luft under vingarna, där han bl.a. skriver en makeup:ens kulturanalys. När jag läser kapitlet kan jag inte låta bli att tänka på anekdoten om hur Jean-Paul Sartre fick förklarat för sig att man inom fenomenologin kunde skapa en cocktailens filosofi. Efter denna händelse åkte Sartre till Tyskland och började studera fenomenologi. Ett liknande intresse för det till synes obetydliga finner också Ehn i vardagens ting och i den korta tidsrymd som krävs för att lägga en makeup eller, för att ta ett annat exempel från kapitlet, gå en tre timmars promenad på Kungsholmen i Stockholm. Det är intressant och Ehn öppnar kulturanalysen för nya frågeställningar.

I tredje delen, Globala rörelser – Flöden och fastnaglanden, möter vi fyra etnologer som analyserar hur det globala och det lokala samverkar. Jonas Frykman tar sin utgångspunkt i en fenomenologisk kulturanalys

och studerar en flygresa hem från ett fältarbete i Istrien i Kroatien. Genom en händelse på flygplanet analyserar han hur människor förhåller sig till ting och plats, inte med förnuft och vilja, utan med en inlärd vana i kroppen. Kapitlet är ett bra exempel på hur god fenomenologisk kulturanalys kan bedrivas. I Lena Gerholms kapitel möter vi en hyperberättelse sammansatt av intervjuer med tre muslimska män och hur de rör sig i ett nätverk som sträcker sig över nationella gränser. Här ställs den hastighet med vilken en människa idag kan förflytta sig mellan olika platser mot att människors kulturella tillhörighet inte alltid är lika rörlig. Gerholm intresserar sig för de olika berättelser som skapas i förhållande till de olika nätverken. Det kan vara Sverige som ett ekonomiskt centrum för att försörja en familj som bor kvar i hemlandet eller en berättelse om Sverige som en moralisk periferi där man inte vill att dottern skall växa upp. Det är ett kapitel som på ett mycket förtjänstfullt sätt behandlar jämställdhet. Gerholm pekar på att en tät etnografi krävs för att vi skall synliggöra den problematik jämställdhet står inför i ett globalt samhälle. Som avslutning skriver hon: "Jämställdheten är inte bara en nationell fråga; frågor om kvinnors rätt och delaktighet kräver ett globalt tänkande" (s. 135). Kapitlet ger prov på hur central och viktig en samtida etnologi som inte värjer sig för svåra politiska frågor kan vara.

I kapitlet därefter, Att ge sig av, intresserar sig Maria Vallström för en liknande problematik kring hur människor rör sig mellan olika gränser. Här återfinner vi det historiska perspektivet genom ett material om gästarbetare i Sverige vid 1900-talets mitt. Men det är också ett kapitel som kan relateras till Mats Lindqvists resonemang om hur förändringar i arbetslivet påverkar arbetskraften. Del tre avslutas med ett kapitel där Oscar Pripp intresserar sig för hur den naturvetenskapliga termen "dopplereffekt" kan användas inom kulturanalysen. Materialet i kapitlet är hämtat bl.a. från en studie om idrottsrörelsen. Genom materialet pekar han på hur en ändrad färdriktning som går emot etablerade normer också kan synliggöra omgivningens motstånd, energin koncentreras i en viss riktning. Pripp introducerar här termen "kulturanalytisk intensitetshöjning" för att peka på hur positioner, riktningar och hastigheter är centrala för att analysera hur individer och grupper i samhället uppfattar normalitet och motstånd.

I den avslutande delen, Kulturella metamorfoser – Hastighet och tröghet, inleder Orvar Löfgren med ett kapitel om resfeber. Han frågar sig vad resfeber kan vara 1860, 1911 eller idag och undersöker hur föreställningar

om hastighet och tempo påverkar människans känsloliv kring resandet. Två konkreta empiriska fält möter läsaren: Köpenhamns centralstation och Kastrups flygplats. Resfeber som term används av Löfgren som ett filter för att diskutera hur dessa två studerade platser skapas när människor rör sig mot eller genom platserna. Centralt i kapitlet är den inskolning som ligger bakom resenärens kompetenser, som t.ex. kompetensen att stå och vänta på ett försenat tåg. Kapitlet har många metodologiska likheter med Billy Ehns kapitel och det skulle ha varit intressant med en diskussion i antologin om vilken typ av kulturell förändring vi kan studera genom deras perspektiv.

I kapitlet som följer, I hamn utan skam, intresserar sig Åsa Ljungström för frågan "Hur blev det socialt accepterat att få barn utan att vara gift? Vad var det som gjorde den snabba förändringen möjlig?" (s. 175). Detta är det kapitel i antologin som har den tydligaste frågeställningen rörande kulturell förändring, vilket hon kombinerar med en intressant analytisk ingång när hon lägger fokus på p-pillret som ett förändrande medicinskt föremål. Vanliga förklaringar på den snabba förändringen brukar vara resonemang kring samhällets modernisering, kvinnorrörelsen på 1960-talet osv. Till detta lägger så Ljungström ytterligare en analytisk dimension och skriver: "Åktenskapet som villkor för sex finns inte längre när risken för en oönskad graviditet kan planeras bort. Tack vare p-pillret har den teoretiska åtskillnaden mellan sexualitet och fortplantning omsatts i praktiken" (s. 183). Med p-pillrets påverkan på kroppen fanns det andra möjligheter till att styra valet kring graviditeten. Kapitlet skulle ha vunnit på att tydligare diskutera på vilket sätt nätverket som kom att skapas mellan p-pillret, kvinnorna, sjukvården osv. påverkade den kulturella förändringen.

I det följande kapitlet, Skrämmandets förändringar, analyserar Per-Anders Östling modern spöktro och hur denna i modern tid kommit att inspireras av spiritualismen. Genom att jämföra en äldre spöktro med en modernare pekar Östling på att en allt mer individuell religiositet och diffus gudsbild har gjort att dagens spöktro många gånger handlar om en positiv syn på en tillvaro efter döden.

Antologins avslutande kapitel är skrivet av Katarina Ek-Nilsson. Hon lyfter fram Fanny Falkner och hennes livsberättelse om sitt förhållande till August Strindberg genom bl.a. Falkners egen bok *August Strindberg i Blå tornet* (1921). Ek-Nilsson skriver hur minnet av tiden tillsammans med en känd människa kan bli ett hinder

genom att den egna identiteten inte kan utvecklas fullt ut. Kapitlet ger en tolkning av hur Falkners liv kom att påverkas av den korta tid hon var tillsammans med författaren. Ek-Nilsson drar en del förhastade slutsatser när hon gör sig till tolk över Falkners liv utifrån hennes texter.

Som jag skrev inledningsvis finns det inga definitioner eller begreppsutredningar av temana hastighet och kulturell förändring i antologins inledning. Redaktörerna fångar inte heller upp de många analytiskt intressanta resonemang kring hastighet och kulturell förändring som författarna skriver om. Antologin skulle ha vunnit på att ha en längre inledning som presenterade de båda temana för läsaren. Hur har t.ex. kulturell förändring studerats inom etnologin tidigare? Vad tillför antologins många intressanta resonemang till denna diskussion? Hur ser diskussionen kring hastighet och kulturell förändring ut i ett internationellt perspektiv? Jag saknar också kapitelbidrag från två av de tre redaktörerna. Anna Hagborg och Rebecka Lennartsson har arbetat med ett intressant projekt om maskuliniteter i vardande och jag tror att detta projekt skulle kunna tillföra viktiga perspektiv till resonemangen om hastighet och kulturell förändring.

I *Tidens termik* finns ett antal kapitel som visar på etnologins styrka som ämne i en dagsaktuell diskussion. I bl.a. Jonas Frykmans, Lena Gerholms och Mats Lindqvists kapitel finns goda exempel på hur etnologin kan handskas med svåra frågeställningar och presentera viktiga kulturanalytiska resonemang om hur samhället kan förhålla sig till dessa frågor. Det finns också i antologins kapitel en viktig diskussion om hur etnologin kan närma sig sådana storheter som hastighet och kulturell förändring. Antologin är i stort sett välskriven och kapitlen lättillgängliga för en större läsekrets.

Kristofer Hansson, Lund

Mellanrummens möjligheter. Studier i föränderliga landskap. Katarina Saltzman (red.). Makadam förlag, Stockholm/Göteborg 2009. 250 s., ill. ISBN 978-91-7061-064-6.

Finns det egentligen någon gräns mellan land och stad, hur ser den i så fall ut och vem definierar den? Kanske borde man börja prata om det område som brukar kallas "stadsranden" som landsbygdens utkant, istället för som brukligt stadens utkant? I antologin *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap* diskuteras

dessa och en rad andra frågor i sju olika artiklar och en kommenterande inledning av Katarina Saltzman. Författarna är i likhet med Saltzman etnologer, med ett undantag. Antologin är ett resultat av det tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Efemära landskap: Studier av stadsrandens dynamik". Projektet bedrevs dels vid institutionen för kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet, dels vid SLU i Alnarp. Begreppet landskap ges i boken en vid tolkning som omfattar både stadslandskap och landsbygd.

Ett mellanrum är inte detsamma som ett tomrum, vilket bokens olika artiklar visar. I stadslandskapets mellanrum pågår en lång rad aktiviteter. En gemensam nämnare för vad som händer i mellanrummen, så som de skildras i denna bok, är att det är verksamheter som i olika meningar är oetablerade, provisoriska, ofta har låg status och ibland rör sig i lagens ytterkanter. Men ett mellanrum är inte nödvändigtvis en fysisk plats, ett territorium med gränser. Det kan också definieras tidsligt, som en till synes passiv period mellan två aktiva skeenden. Denna tolkning av ordet mellanrum återkommer i flera av bokens artiklar. De tidliga mellanrummen har uppstått genom tillfälligheters spel och felslagna beräkningar som lett till inställda byggnationer och förändringar. Ur detta uppstår nya möjligheter till nyttjande av mellanrummen.

Landskapsarkitekten Mattias Qviström behandlar i sin artikel "Nära på stad – om framtidsdrömmar och mellanrum i Malmös utkant" ett område i Malmös stadsrand som efter att ha brukats av agrara näringar under många år befann sig i väntan på stora exploateringar. Här uppstod en lång parentes mellan en tidigare och en kommande markanvändning, ett vanligt fenomen i områden som utgör en expansiv tätorts markreserv, i väntan på den rätta intressenten, den rätta markaffären. Områdena som utgör markreserv blir både fysiska och tidliga mellanrum i stadsranden. I Qviströms artikel finns blickar bakåt där man som läsare får insyn i hur storslagna planer aldrig kom till genomförande. Han visar nödvändigheten av att studera även de havererade och försenade projekten för att förstå stadsväxten och dess villkor. Visioner som har övergetts av planerare kan leva kvar och påverka hur landskapet formas under lång tid. Qviström är i likhet med flera av de andra skribenterna i boken påverkad av Bruno Latours begreppsvärld där nätverk, aktörer och aktanter är centrala.

Samma typ av områden, agrar landsbygd som levt i skuggan av en tätortsexpansion och till slut transformerats till stad, behandlas av Katarina Saltzman i artikeln